

ՀՏԴ 371.31: 809.198.1

Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա

Ծովինար ՀԱՄԴԱԹՅԱՆ

ԱրՊՀ ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի ավագ դասախոս

ԱՆՈՐՈՇ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱՏԱՐ ԴԵՐԲԱՅՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ՁԵՎԵՐԻ ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Սույն հոդվածում քննվում է խոսքում հաճախ հանդիպող սխալներից մեկը՝ համակատար դերբայի փոխարեն անորոշի բացատրական հոդովածի գործածությունը: Վերջինս հատուկ է խոսակցական լեզվին, գրական լեզվում համարվում է մերժելի երևույթ: Աշակերտներն պարզապես սխալներ կատարում են հատկապես նախադասության, տեքստի կազմության ժամանակ:

Բանի որ դերբայներն անցնում են հիմնական դարոցի 7-րդ դասարանում, ուստի հենց այդ դասարանից սկսած՝ պետք է աշակերտները, քերականական սահմանումներից զատ, տիրապետեն խոսքային ճիշտ կիրառություններին: Ուսուցիչների համար օգտակար են համապատասխան քերականական, խոսքի մշակույթի ձեռնարկներն ու աշխատությունները:

Բանալի բառեր – անորոշ դերբայ, համակատար դերբայ, ուսուցում, մեթոդ, քերականական գիտելիքներ, վարժություններ, խոսքի հղկում, հիմնական դարոց, դասավանդում, գործնական կիրառություն, գիտակցական յուրացում, բացատրություն:

Մ. Ասրատյան

ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ФОРМ ИНФИНИТИВА И ПРИЧАСТИЯ НЕСОВЕРШЕННОГО ВИДА

В данной статье рассматривается систематический встречающийся в речи ученика одна из ошибок, это вместо причастия (специфическая для армянского языка форма глагола, не указывающая на лицо, но могущая содержать общие указания на время действия) использование инфинитив (неопределенной формы). Последнее характерно для разговорной речи, а для литературной речи является неприемлемым явлением. Ученики делают такие ошибки в предложении, при составлении текста, что делает речь неграмотной.

Поскольку в основной школе причастия проходят в 7-м классе, поэтому начиная с этого класса, при изучении правил грамматики, необходимо обучать школьников в их различиях и в правильном использовании при составлении предложения. Соответствующие грамматические пособия и работы по культуре речи полезны для учителей.

Ключевые слова – инфинитив, причастие (несовершенное II), обучение, метод, грамматические знания, упражнения, улучшение речи, основная школа, преподавание, практическое применение, сознательное освоение, объяснение.

Ts. Hasratyan

ABOUT TEACHING SOME INDEFINITE FORMS

This article discusses the systematic occurrence of one of the errors in the student's speech; it is the use of an indefinite form instead of the participle (Armenian-specific form of the verb, not pointing to the person, but which may contain general instructions for the duration). The latter is characteristic of colloquial speech, and for literary speech is an unacceptable phenomenon. Pupils make such mistakes in the sentence, in drawing up the structure of the text, which makes speech illiterate.

Since in the basic school the participles take place in the 7th grade, therefore, starting from this class, it is necessary when teaching the rules of grammar to teach students in their differences and correct use in making sentences. Relevant grammar and speech culture works are useful for teachers.

Keywords - indefinite form, participles (imperfect II), training, method, grammatical knowledge, exercises, improvement speech, basic school, teachings, practical application, conscious mastering, explanation.

Բայը լեզվի դասընթացի ամենաձավալուն բաժինն է, ուսուցանվում է հիմնական դպրոցի 7-րդ և ավագ դպրոցի 11-րդ դասարաններում: Նրա դասավանդումն ունի գործնական բնույթ: Սա բացատրվում է ոչ միայն բայի բազմաձևությամբ, քերականական կարգերի առատությամբ, այլև նախադասության մեջ և առհասարակ խոսքում ունեցած բացառիկ կարևոր դերով:

Թե՛ գրավոր և թե՛ բանավոր խոսքում հանդիպում ենք բայաձևերի կազմության, գործածության բազմաթիվ սխալ օրինակների: Դա ամենից առաջ բխում է նրանից, որ «Խոսքը դիմամիկ է, արտադրողականությամբ սահմանափակ չէ, դրսևորվում է անհատական տարբերացումներով.... Այստեղ որոշակի տեղ ունեն պատահականությունը, շեղումները, անկանոնականը, անհատական փորձը և այլն»:¹

Բայի ուսուցման ընթացքում շատ են հատկապես տեսական բնույթի հարցերը: Դրանց բացատրությունը պետք է տանել առավել կազմակերպված, աշակերտների ակտիվ մասնակցությամբ, այն նպատակադրումով, որ նրանք սովորեն բայի, բայահիմքերի, դիմավոր ձևերի կազմությունները, դրանց իմաստները, որոնք անհրաժեշտ են խոսքում: Սրա անհրաժեշտությունը բացատրվում է նրանով, որ նյութի գիտակցական յուրացման առաջին նախապայմանը գիտելիքները

¹ *Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 280:*

գործնականում կիրառելն է: Բավական չէ սովորեցնել միայն երականական սահմանումներ, պետք է պահանջել, որ դրանք ճիշտ կիրառվեն խոսքում:

Այս հարցում չափազանց կարևոր են ուսուցչի գիտելիքները, ինչպես նաև մատուցման ձևը: Անշուշտ, որքան խոր ու հարուստ լինեն ուսուցչի գիտելիքները, այնքան ըմբռնելի ու հստակ կլինի քննարկվող նյութը: Այս առումով ուսուցիչների համար կարևորվում են գիտական ձեռնարկները, հոդվածները: « Բայ» թեմայի վերաբերյալ անգնահատելի են Աշոտ Աբրահամյանի աշխատությունները:¹ Բավարարվել միայն դպրոցական դասագրքով ճիշտ չի լինի:

Սույն հոդվածում անդրադառնում ենք խոսքում հաճախ հանդիպող սխալներից մեկին՝ համակատար դերբայի փոխարեն անորոշի բացառական հոլովաձևի գործածությանը, ինչպես, Տուն *գնալուց* հանդիպեցի նրան: Դահլիճ *մտնելուց* դա չէի զգացել: Ախորժակը *ուտելուց* է բացվում: Աշակերտներն այսպիսի սխալներ կատարում են հատկապես նախադասության, տեքստի կազմության ժամանակ: Ուսուցիչը բնականաբար կբացատրի, որ նման գործածությունը հատուկ է խոսակցական լեզվին, որ գրական լեզվում սա մերժելի երևույթ է:

Այս հարցին լեզվաբաններն անդրադառնում են խոսքի մշակույթին նվիրված աշխատություններում, ձեռնարկներում²: Օրինակ՝ Պ. Բեդիրյանի «Հայ լեզուն և մեր խոսքը. արևելահայերեն խոսքի ուղեցույց» գրքից մեջբերենք. ««Հիվանդանալիս նյարդային է դառնում» և «Հիվանդանալուց նյարդային է դառնում»: Առաջինում ընդգծվածը նշանակում է «հիվանդանալու ժամանակ», իսկ երկրորդում՝ «հիվանդանալու պատճառով կամ՝ հետևանքով»: -Ելիս, -ալիս - ով վերջացող ձևը /դերբայը/ առաջին հերթին և համարյա բացառապես զուգահեռ գործողություն և ժամանակ մատնանշելու համար է ստեղծված, իսկ -ելուց, -ալուց-ով վերջացողն էլ /անորոշ դերբայի բացառականը/ պատճառի իմաստ արտահայտելու համար գրեթե անփոխարինելի է: Այս հստակ տարբերությունը չընկալողներն առաջինների փոխարեն -ելուց, -ալուց -ով ձևերն են սխալմամբ օգտագործում»:³ Հ.Գալստյանի «Ճիշտը և սխալը» ժողովածուում նշվում է. «Անորոշի բացառական հոլովով ձևերը ճիշտ են,

² **Աբրահամյան Ա.**, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Եր., 1953 :

Բայը ժամանակակից հայերենում, գիրք 1, Եր., 1962 :

² **Բեդիրյան Պ.**, Հայ լեզուն և մեր խոսքը. արևելահայերեն խոսքի ուղեցույց, Եր., 1999 :

Գալստյան Հ., Ճիշտը և սխալը, Եր., 2007թ.: Ավետիսյան Յու., Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Եր., 2014 :

³ **Բեդիրյան Պ.**, Հայ լեզուն և մեր խոսքը. արևելահայերեն խոսքի ուղեցույց, Եր., 1999, էջ 97:

եթե մեր նպատակը պատճառը ցույց տալն է. «Երեխաների մասին շատ *մտածելուց* (= մտածելու պատճառով) անկողին ընկավ»:

Բացառական հոլովը ժամանակի իմաստ կարող է արտահայտել *հետո* կապական բառի հետ միասին. «Տնից *դուրս գալուց հետո* (=դուրս գալիս) հանդիպեց ընկերոջը»:¹

Այս բացատրությունները բավականին ընկալելի են խնդրահարույց թեման պատշաճ յուրացնելու համար: Դպրոցական դասագրքերում սկզբնապես այս հարցը չի քննվել, օրինակ՝ խորհրդային տարիներին գործող՝ Է.Աղայանի, Հ.Բարսեղյանի հեղինակած դասագրքում², հետխորհրդային շրջանում՝ Ֆ.Խլդաթյանի, Լ.Խաչատրյանի դասագրքում³: Գուցե պատճառն այն է, որ պետական ծրագրով նախատեսված չէին խոսքի մշակույթի հարցերը: Ներկայումս ծրագրերում ընդգրկված են նաև խոսքի մշակույթի հարցեր, գործող դասագրքերում համառոտ անդրադարձ է կատարվում այս հարցին: Տեսական նյութ չկա, պարզապես տրված են օրինակներ, նշված են ճիշտն ու սխալը: Օրինակ՝ «Համակատար դերբայ» թեմայում ոչ միայն տրվում են նրա սահմանումը, կազմությունը և շարահյուսական կիրառությունը, այլև խոսքային տարածված սխալ կիրառությունների օրինակներ՝ Դասը պատասխանեց շփոթվեց: Փողոցն անցնեց վայր ընկավ⁴:

Ուսուցիչը պետք է կազմի վարժությունների ու առաջադրանքների համակարգ և ունենա այնպիսի մեթոդական հնարներ, որոնք կխթանեն թեմայի գիտակցական յուրացումն ու խոսքի մեջ դրանց ճիշտ գործածությունը: Քանի որ նշված թեմայի վարժությունները բազմազան չեն, կարելի է հետադարձ կապ ստեղծել «Անորոշ դերբայ» թեմայի հետ, կրկնել հարացույցը՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով բացառական հոլովածևի կիրառությունների վրա: Նշված խնդրին կարելի է անդրադառնալ նաև շարահյուսության բաժնում՝ պատճառի, ժամանակի պարագաներն ուսուցանելիս:⁵

Գուցե 7-րդ դասարանում կարելի է բավարարվել միայն մակերեսային բացատրություններով, բայց ահա ավագ դպրոցում հիմքերն ավելի խոր պետք է լինեն: Ինչպես գիտենք, պետական ծրագրով հայոց լեզվի բոլոր բաժինների ծրագրային նյութերն ավարտվում են 9-րդ դասարանում, իսկ ավագ դպրոցում անդրադառնում են դրանց՝ անցածն ու սովորածն ավելի խորացնելու և ամրապնդելու նպատակով: 11-րդ դասարանի դասագրքում քննարկվող թեմայի վերաբերյալ նույնպես էական բացատրություն չկա, ուստի ճիշտ կլինի լրացուցիչ գրականության օգտագործումը:

¹ *Գալստյան Հ., Ճիշտը և սխալը, Եր., 2007, էջ 71:*

² *Աղայան Է., Բարսեղյան Հ., Հայոց լեզու, V-VII դասարան, Եր., 1986:*

³ *Խլդաթյան Ֆ., Խաչատրյան Լ., Հայոց լեզու, 6-րդ դասարան, Եր., 2006:*

⁴ *Բարսեղյան Հովհ., Մեթոդական Փ., Հայոց լեզու, 7-րդ դասարան, Եր. 2016, էջ 92:*

⁵ *Բարսեղյան Հ., Մեթոդական Փ., Հայոց լեզու, 8-րդ դասարան, Եր., 2017, էջ 119, 122*

Ա. Աբրահամյանի «Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը» աշխատության մեջ հանգամանորեն բացահայտվել է այս երևույթի սերման պատմությունը. «Հայերենի այն հատվածները, որոնց հատուկ չէ *-իս* մասնիկով անկատար դերբայի գործածությունը, գլխավոր գործողությանը զուգահեռ գործողությունն արտահայտում են անորոշ դերբայի տրական հոլովով....

Անորոշ դերբայի տրական հոլովը գրական լեզվի (կամ *-իս* անկատար դերբայ ունեցող բարբառների) անկատար դերբայի անալոգիայով ստանում է *ս* բաղաձայնը, և այդպիսով այդ ձևերը դառնում են՝ գրելու-գրելուս, կանչելու-կանչելուս և այլն: Սա ժողովրդի մեջ այնքան տարածվեց, որ առանձին հեղինակներ գործածեցին իրենց երկերում: Այդպիսի հեղինակներից է, օրինակ, Պ. Պռոշյանը, որի մոտ գտնում ենք. «Աքլորականչին Սև -ջրի գլխիցը ձի նստեցի, էս անտեր թղթի կտորները ծոցիս, միտք ունեի լիսը *բացվելուս* Աշտարակ մտնեմ»:

Հիշյալ ձևը ժողովրդական ստուգաբանությամբ կապվել է բացառական հոլովի հետ, և այստեղ *ս*-ին փոխարինել է *ց*-ն: Կարելի է ցույց տալ այդպիսի շատ օրինակներ: «Այդտեղից *նայելուց* երևում էր նրա ընդարձակ դաշտը»: «Այսօր կղզին *մտնելուց* դուք խոսեցիք գյուղացիների տրտունջի մասին»: (Մուրացան):¹

Հիրավի, այս բացատրությունը բավականին օգտակար է ուսուցիչների համար, քանի որ նախ տալիս է լեզվական երևույթի սերման պատմությունը, այնուհետև նրանց ուշադրությունը բևեռում այն խնդրի վրա, որ դասականների ստեղծագործություններում կան լեզվական այնպիսի ձևեր, որոնք արդի հայերենի քերականական նորմի տեսակետից անհանձնարարելի են :

Խոսքի մշակույթի՝ վերը նշված գրքերը խոսքի նորմավորման առումով բավականին մատչելի են և կօգնեն ուսուցիչներին մանրակրկիտ ուսումնասիրելու և բացահայտելու քննվող նյութի բոլոր նրբությունները: Այն ընկալելի կլինի նաև ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքի համար:

Հայտնի է, որ անորոշ դերբայի բացառական հոլովը սովորաբար հանդես է գալիս՝ ա/ անջատման խնդրի պաշտոնով՝ Հրաժարվում է մեզ հետ *խոսելուց*:

բ/պատճառի պարագայի պաշտոնով՝ Շտապելուց մի քանի սխալներ թույլ տվեց:²

Այսպիսով՝ անորոշի բացառական հոլովով ձևերը ճիշտ են, եթե. ա/ մեր նպատակը պատճառը ցույց տալն է, օրինակ՝ Աղջիկը հուզվելուց /հուզվելու պատճառով/ չկարողացավ մտածել, բ/հանդես է գալիս կապի հետ՝ արտահայտելով ժամանակի իմաստ, օրինակ՝ Սովորելուց հետո

¹ *Աբրահամյան Ա., Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, էջ 115-116 :*

² *Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1989 թ., էջ 23 :*

/կամ՝ սովորելիս/ անթերի էր գրում, *Խոսելուց* հետո /խոսելիս/ թեթևացավ: Բայց «Սովորելուց անթերի էր գրում: Խոսելուց թեթևացավ» ձևերը սխալ են:

Այս բացատրությունից հետո պետք է առաջադրել նախադասություններ, հանձնարարել գտնել սխալը և հիմնավորել: Այդ առաջադրանքները կարելի է կատարել թե՛ 7-րդ դասարանում, երբ անցնում են դերբայները, թե՛ 8-րդ դասարանում, երբ անցնում են պարագաները, թե՛ ավագ դպրոցում:

Պետական ավարտական և միասնական քննությունների առաջադրանքների շտեմարանում նույնպես ընդգրկված է խնդրո առարկա նյութը՝ հետևյալ հարցադրումներով. Ո՞ր նախադասության մեջ բայաձևերի գործածության սխալ կա:

1/ Ջուրը ծառերի տակ *կապելուց* հետո Լառ –Մարգարը պառկում էր շվաքի տակ:

2/ Ջուրը *կապելուց* (կապելիս) նա ջրի հետ էլ գնում էր:

3/ Փողոցի լորենու սաղարթները *շոշափելուց* Լևոնը մեծ հաճույք էր զգում:

4/ Մարգարը ծիրանի կորիզները *տանելուց* առաջ բավական մտածեց:

Կամ՝ Ընդգծված դերբայական ձևերից ո՞րն է սխալ գործածված:

1/ Հենց մի վատ բան *անելուց* (*անելիս*) է լինում...

2/ Մեկին վատություն *անելիս* մտածիր:

3/ Արդեն հոգնել եմ սրա –նրա համար աննպատակ գործեր *անելուց*:¹

Ունենալով համապատասխան գիտելիքներ՝ սովորողը խնդրի առաջ չի կանգնի:

Բայաձևերի ճիշտ գործածման և ընդհանրապես գրագետ ու ճիշտ խոսելու մյուս կարևոր հանգամանքը գրականության դասերին լեզվական նյութի օգտագործումն է: Բազմիցս խոսվել է, որ գրական յուրաքանչյուր երկ անցնելիս ուսուցիչն անպայման պետք է ուշադրություն դարձնի քերականական այն հարցերին, որոնք սովորել են կամ սովորում են լեզվի դասերին՝ դրանով իսկ քերականական ձևերի կազմության օրինաչափությունները, արտահայտած իմաստները, կապակցական առանձնահատկությունները, շեղումներն ու բացառությունները ցույց տալով կապակցված խոսքի մեջ, դրանց նմանությամբ կատարելով մարզողական բնույթի վարժություններ:

¹ Պետական ավարտական և միասնական քննությունների առաջադրանքների շտեմարան, 2017:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ա., Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Եր., 1953:
2. Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1989:
3. Ավետիսյան Յու., Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Եր., 2014:
4. Բեղիրյան Պ., Հայ լեզուն և մեր խոսքը. արևելահայերեն խոսքի ուղեցույց, Եր., 1999:
5. Բարսեղյան Հ., Մեյթիխանյան Փ., Հայոց լեզու, 7-րդ դասարան, Եր., 2016:
6. Գալստյան Հ., Ճիշտը և սխալը, Եր., 2007:
7. Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ս., Սաքապետոյան Ռ., Հայոց լեզու, 11-րդ դասարան, Եր., 2010:
8. Պետական ավարտական և միասնական քննությունների առաջադրանքների շտեմարան, 2017:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, Բ. Գ. Թ., դոցենտ Հ. Ս. Ղազարյանը: